

XOJA HIKOYATLARIDA OBRAZLARNING POETIK IFODALANISHI

Kuvatova Nafisa Zayerjonovna

SamDChTI akademik litseyi o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Xojaning ijodiy faoliyati, hikoyatlari va uning obraz yaratish mahorati tahlil etilgan. Xoja hikoyatlarida obrazlarning poetik va tasavvufiy g'oyalar asosida ifodalanishi yoritilgan.

Kalit so'zlar: hikoyat, obraz, tasavvuf, didaktika, tariqat, tamsil, yor, may, ishq, oshiq.

Mumtoz adabiyotimizda Xojaning o'rni alohida ahamiyatga ega. Uning Didaktik ruhdagi adabiy merosi hikoyat janrining eng go'zal namunalari sifatida talqin qilinadi. Uning «Miftohul adl» va «Gulzor» asarlari hikoyatlar majmuidan iborat. Ma'lumki, Xoja XVI asrda yashab ijod etgan, shayboniyxonlar hurmat e'tiboridagi, davlat ijtimoiy muhitida o'zining munosib o'rni, vazifalariga ega bo'lgan shaxslardan biri sanalanadi. Asar 15 bobdan iborat bo'lib, dastlab nazariy-didaktik xarakterdagi tezislar, so'ngra ularni tasdiqlash uchun turli masallar, hikoyalar keltirilgan. Xoja hikoyatlari o'zining g'oya ifodasi, syujet chizig'i, yoritilish uslubiga ega. «Bu asar yagona syujetga ega bo'lmagan hikoyalar, masallar to'plami shaklidir. Aytish mumkinki, asar nafaqat adabiyotshunoslik sohasining talqin manbai bo'lib hisoblanadi, shuning bilan bir qatorda u o'zbek tili va tarixini o'rganishi nuqtai nazaridan katta ilmiy ahamiyatga ega bo'lib, ko'p qimmatli va boy material beradi. Asar jonli xalq tilida yozilgan bo'lib, unda murakkab, tushunilmaydigan jumlar kam uchraydi. Asar ko'p asrlar burun yaratilishiga qaramay, hozir ham ravon o'qiladi. Asarning o'ziga xos hislatlaridan biri shuki, undagi hikoyatlar mazmunini xiralashtirib qo'yadigan keraksiz va ortiqcha tasvirlash, bayon qilish uchramaydi, ixchamlik va aniqlik mavjud» [5. 7-bet]. «Miftohul adl»dagi barcha qahramonlar «shoh» bo'lib kelavermaydi. Ayni paytda ijtimoiy muhit ahvolidan kelib chiqib, jamiyatdagi nohaqliklarni hikoyatlarida aks ettirar ekan, unda shohlarning ham ijobiy, ham salbiy obrazlar sifatida o'z in'ikosini topganligining guvohi bo'lamiz. Bu bilan

hikoyat qahramonlarining barchasi shohlar, degan xulosa kelib chiqmaydi, adib hikoyalarning bosh qahramonlari qilib oddiy kishilarni, ya'ni xalq vakillarini oladi. Bu qahramonlarning hammasi dono va irodali, vijdonli va odil shaxslar sifatida tavsirlangan. Ular ifloslikni, yaramaslikni va nohaqlikni qoralaydilar, zo'ravonlar va talonchilikni la'natlaydilar. Ular yovuzlik oldida qo'l qovushtirib o'tirmaydilar, balki harakat qiladilar, o'z manfaatlarini himoya qiladilar, maqsadlariga erishadilar. SHoh timsolini yaratishda ham shu kabi xususiyatlarni jonlantirar ekan, Xoja ko'proq odillik tarozisi boshida turgan, qalbiga Olloh yodini muhrlagan, ishqqa oshno qilib gavdalandiradi. To'g'ri, badiiy olamda shohlar timsoli juda ko'plab uchraydi. Lekin, ularning barchasi ham bir xil emas. Jumladan, ««Tuhftul-ahror»da shohlar haqidagi fikr-mulohaza o'n uchinchi «maqolat»da keltirilgan. Xojaning «Miftohul adl» asarining 2 bobi – odil sultonlarga bag'ishlangan. Lekin, shohlarning barchasi ham ijobiy qahramon sifatida tasvirlanmaydi. Birgina Mahmud shoh timsolini olaylik. Ushbu obrazni Xoja bir necha hikoyatlarida bosh qahramon tarzida gavdalandiradi. Ammo, obraz hikoyatlarda turlicha: salbiy va ijobiy ko'rinishlarda tasvirlanadi. Bir xususiyat ahamiyatliki, salbiylik niqobini olgan shoh, hikoyat so'ngida pushaymonlik hissini tuyib, ijobiy qahramonga aylanadi. Ma'lumki, «Mahmud va Ayozi» hikoyati ko'plab ijodkorlarimiz asarlarida uchraydi: F.Attor, A.Navoiy, Sa'diy, Jomiy, Fahriddin ali Safiy kabi har bir ijodkorning qahramonlari o'zining orzu-istaklaridan, ijtimoiy muhitidan kelib chiqqan holda yaratiladi. Dastlab, Xojaning «Ikki asari «Miftohul adl» va «Gulzor»da bayon etilgan «Mahmud va Ayozi» hikoyatlarining talqini haqida so'zlasak. «Miftohul adl» asarida ushbu qahramon «shoshqaloq», so'rab- surishtirmay ish ko'ruvchi qilib tasvirlangan. Ya'ni, hikoyatdagi shoh Mahmud obrazi «Etti o'lchab bir kes» maqoliga zid ravishda, aldamchi vazirining yolg'on nag'masiga ishongan holda ish ko'rgan bo'lib namoyon bo'ladi. Ushbu rivoyatda sulton Mahmud G'aznaviy–oshiq shoh timsolida kelganligi faqat bir jumlada o'z ifodasini topadi. «sulton Mahmud G'aznaviy Ayozni xoslaridin ziyodroq yaxshi ko'rar edi». Lekin shu ta'rifning o'ziyoq an'anaviy uslubning oshiq-ma'shuq xarakterini ochib bersa-da, hikoyat tasavvufiy ilohiy ishq ruhida sug'orilgan bo'lsa-da, undagi voqeotlarda ko'proq real hayot -saroydagi jirkanch munosabatlar tasviri aks etadi. Muallif o'z dunyosidagi

ziddiyatlarni shohlar va xoslar o'rtasidagi o'zaro muomala rishtalarining to'siqlarga uchrashiga saroy a'zolari sababchi bo'lib qolishini ijod olamiga kiritib, hikoyatini shu saviyada yaratgan. Ayni paytda ushbu hikoyatda vazir obrazi borki, u bo'htoni bilan o'z boshiga o'zi etadi. Muallif bu bilan «har kim ekanini o'radi», maqolini isbotlaydi. Xoja hikoyatlarining barchasi o'zining poyonida yaxshilik yechimini oladi. Ayozi obrazi ma'shuq timsoli, oqil va dono tarzda ish ko'ruvchi, shunga muvofiq harakat qiluvchi bo'lib keladi. Bu obraz o'zining dono fikrlari bilan shohni qoyil qoldiradi. Xuddi, sha'mga parvona talpinganidek. Lekin, Xoja asarining boshqa o'rindagi hikoyatida sulton Mahmud nihoyatda zolim tarzda g'aydalanadi va vaziri «bisiyor oqil» ekanligi bayon etiladi. Lekin bunda Ayozi obrazi yo'q. Ayni paytda shohning ichki ruhiyatidan ko'ra, ma'naviy ishq, botiniy intilishlardan ko'ra ko'proq, shu dunyomizdagi shohlarga xos xarakter –zolimlik aks etadi. Aytish mumkinki, Xoja «Miftohul adl»da shoh Mahmud obrazini foniy olam vakiliga aylantirgan va unga ko'proq manmanlik xususiyatini bergan hamda Ayozi obrazini zukko, itoatkor xos qilib tasvirlagan. Muallifning bu bilan ko'proq dunyo ahli sultonlarini odillikka chorlaganligi sezilib turadi.

Muallif janrlarni hikoyatlar, qit'alar, fardlar, masnaviylar, g'azallar tartibotida joylashtirgan. SHuning bilan bir qatorda hikoyatlar tarkibidaham qit'alar, masnaviy, fardlar keladi. Ushbular esa, aynan shu hikoyat g'oyaviy mazmunini ochuvchi, shu syujet qolipini ifodalovchi xususiyat kasbetgan holda bayon etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абулқосим Муҳаммад Боқир ибн Муҳаммад Али «Баҳоуддин Балогардон». Т.: «Ёзувчи», 1993 й.
2. Алишер Навоий. Лисон-ут тайр.-Тошкент: Ғафур Ғуломномадаги Нашриёт-матбаа бирлашмаси, 1991 й.
3. Мирзаахмедова М. Хожа. –Тошкент: Фан, 1975 й.
4. Мухиддинов М. Комил инсон-адабиёт идеали.-Тошкент: Маънавият, 2005 й.

5.Пошшоҳўжа «Мифтоҳул адл» ва «Гулзор»дан (нашргатайёрловчиВ.Зоҳидов, С. Ғаниева). –Тошкент, 1962 й.